

Sait Çetinođlu – Der Zor: İnsanlığın bittiği nokta

Posted on 12/12/2025

Raymond Kevorkian'ın Der Zor, Soykırımın ikinci safhası^[1], Ermeni Soykırımının bir belgeselidir. Kevorkian'ın uzun değerlendirmesi ile başlayan inceleme Aram Andonian'ın bizzat bir kurban olarak kendisinin tanıklıkları ve diğer kurbanlardan derlediği tanıklıkların, Suriye ve Mezopotamya'daki toplama kamplarında ve sevkiyatlar da bizzat görevli Osmanlı yetkilileri, tanık olan müttefik misyon görevlileri ile Vatikan görevlilerinin tesbit ve tanıklıklarını, Tessa Hofman ile bir tanıdık yoldaş Aram Pehlivanyan'ın kızı Meliné'nin Alman misyonerlerinin Soykırımın birinci evresine dair tanıklıklarının değerlendirmeleri ile soykırım sürecinin birinci evresi ile ikinci evre bir bütünlük içinde ve birbirini tamamlayan son derece önemli bir Ermeni Soykırımı çalışmasıdır. Kısaca Soykırımın ilk elden tanıklıdır.

Kevorkian, Soykırımın çeşitli safhalarının kurbanları ve onları tamamlayan çeşitli yelpazedeki görevlilerin tanıklıklarıyla okuyucuya sunarken sunumunda bu tanıklıkları çeşitli araştırma ve istatistiklerle de destekleyerek tanıklıkların önemini daha da arttırır.

Bir şekilde “iskan bölgesi” olarak adlandırılan Suriye vilayetine, İTC'nin istemediği sayı ile ulaşan kurbanlar özellikle hayatta kalamayacakları yerlerde tutuldukları, Doğuda Azez (Bab) - Şeddade - Der Zor üçgeninde ve Batıda Halep(Sebil) - Havran - Cebel Lübnan şeridinde yeniden kırma tabi tutulup Soykırımın ikinci evresi gerçekleştirilir. Bu bölgeler ölüm tarlaları haline gelir. Zaptiye ya da devlet onların ölmelerine yardım etmek için eşlik etmektedir.

Ölüm üçgeninin bir köşesindeki Der Zor, Ermeni halkının hafızasında önemli bir yerdir. Soykırımın son duraklarından, Ermenilerin son kez kırma uğratıldığı tüketildiği yerlerden.

Der Zor'daki günümüzün Ermeni kilisesi ve Soykırım Müzesi aynı zamanda bu kurbanlar için bir anıt müzedir. Her şeye rağmen yok olmayan Ermeni halkını simgelediğini de söyleyebiliriz. Kilise ve anıt müze küllerinden yeniden doğan Ermeni halkını tasvir eder.

Mayıs 2007'deki Suriye seyahatimde bu müze ile birlikte bölgeyi sınırlı olsa da görme imkanım oldu. Der Zor'daki Soykırım Müzesi ve Der Zor'a 90 kilometre uzaklıktaki Mergadeh'teki toplu ölüm kampını yakından görebildim. Görüntü korkunçtu aradan 92 yıl geçmesine karşın Soykırımın izleri silinmemişti. Görüntüler bende tarifsiz acı duygular bıraktı. Kitabın redaksiyonunu aylarca bitiremedim.

Mergadeh (Marghada) Suriye'de bilinen toplu ölüm kamplarından sadece biridir, Ras ul Ayn, Meskene gibi başka yerlerde var ancak diğer bölgeleri görme imkanını 2007'deki seyahatimde bulamadığım gibi, sonraki iki seyahatimde de bölgeye gitmeme rağmen kamp alanlarına girme imkanını elde edemedim. Zaten Mergadeh'e gidişimiz bir ayrı maceradır. Mergadeh'e de çok güç koşullarda gidebilmişim. Rehber Der Zor'da bir telefon geldi. Telefonun ardından daha ileri gitmek istemedi biz 400 km den fazla yol kat etmiştik bir 90 kilometre daha kalmıştı gitmeye ısrar ettik netice alamadık ve bizi Der Zor'da terk etti. Ben cesur şöför arkadaş sayesinde ölüm tarlalarına girebildim. Ertesi gün Ras ul Ayn'a gidecektik ancak ne ertesi gün ne daha sonra o rehberi bir daha göremedim. Sonrasında ki günlerim Muhaberat eşliğinde geçti. Mergadeh'teki toplu ölüm kampı çok geniş bir alan, 92 yıl önce öldürülen masum insanların kemikleriyle dolu... Kurbanların bir mezarı bile olmamış, acı çeken bedenlerinden kalan kemikleri çölün rüzgarlarıyla sürüklenen kumlarla örtülmüş, herhangi bir alet olmaksızın elle kumun kaldırılması halinde bile kurbanların kemikleri karşınıza çıkıyor. Burada içimi acıtan bir şeyi daha ilave etmekten kendimi alamadım: Mergadeh'te 100 Suriye lirasına -bizim paramızla 3 lira civarındaydı- sağlam kemikleri satmayı teklifi ettiler.

Der Zor hala kayıp(!) Ermenilerin yoğun olduğu yerlerden biridir de. Her yıl birkaç Araplaşmış Ermeni aile keşfediliyor(!) Bu konuda Badrig Kouyoumdjian ve Christine

Simeone'nin Deir es Zor, Sur Les Traces du Genocide Armenien de 1915 adlı çalışma ile olayları ayrıntılı olarak anlatır.

Der Zor Ermeni soykırımının son noktasıdır. Ölüm yolculuğunu bir şekilde kat edip der Zor'a ulaşabilen kurbanları içinde kurtuluş yoktur. Der Zor Son duraktır: onları orada mutasarrıf Salih Zeki beklemektedir. Salih Zeki Develi'deki kaymakamlığı sırasında Ermenilere uygulamaları ile son noktaya terfi etmiştir. "Artık merhaba demeye [muktedir] hiç bir Ermeni kalmamalıdır. Herhangi bir damarın Ermenilere karşı acıma duygusu ihtiva ettiğini öğrendiğim zaman, onu keserim ve dışarı çekip çıkarırım" diyen Der Zor'daki Soykırımın sorumlusu mutasarrıf Salih Zeki'nin [Zor] kırımdan sonra komünistlere katılmak için Baku'ya gidişi de ayrı bir ironidir. Salih Zeki Zor TKP'ye katılır. Son olarak M. Suphi ile M. Kemal arasındaki irtibatı sağlarken görüyoruz. M. Suphi ve arkadaşların sonu ise malum...

"Der Zor'dan geçip mucize eseri kurtulanların başından geçenleri sizlere aktaracak söz dağarcığına sahip olmadığımı itiraf edeyim. Ben buna muktedir olmadığım gibi kimsenin de olduğunu sanmıyorum. Yaşananlar kelimelerle ifade edilemeyecek kadar inanılmazdır: Halk kendi kendini tüketiyordu: yiyeceğe ihtiyacı vardı ve o da burada yoktu. Ölmüş eşek, at ve köpekleri vs, ve hatta insan cesetlerini yiyen insanlar gördüm. Dibsi, ancak 6 ay süresince toplama kampı olarak faaliyet göstermesine karşın, insanlar için, sevkiyatları süresince, bu kadar öldürücü tek bir yerin bulunabileceğine inanmıyorum. Burada takriben 30 bin kişi, hepsi açlık ve tifüs nedeniyle öldüler. Meskene'de ölüme mahkûm edilmişlerin hepsi biraz daha fazla acı çekmeleri için Dibsi'ye gönderilmişlerdi. Dibsi'yi, Meskene'nin mezarı olarak kabul edebiliriz." Pipe Karademirciyan'ın sözleri hiçbir yoruma gerek bırakmaz.

Soykırımın ikinci safhasının tanığı ve tesadüfen kurtulan ünlü gazeteci Aram Andonyan ölüm kamplarındaki derlemeleriyle ilgili olarak yarının tarihçilerine Der Zor'a dair şu ikazı yapmaktan kendini alamaz: Bazıları, Der-Zor'da oluşan olaylar üzerine birçok kereler tekrarlanan bütün tanıklıkların, buralardaki küçük çocukların, veya biraz daha büyüklerinin, her türlü hayatta kalabilme imkânından mahrum bırakılmış olduklarından ve açlıktan

kıvrandıklarından, helâların çevresinde dolaştıklarını, kendi yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için insan dışkılarına ümit bağladıkları üzerine yapmış oldukları doğrulamalarını abartılı olarak düşünebilir, kabul edebilirler ancak bazı açıklamalara gereksinim duyulmaktadır ki ben bunları, toplamış olduğum -Ben şahsen bunu yazmak için gerekli olan zamana sahip olacağımı düşünmüyorum- materyalleri kullanarak tarihi yazacak olanların, bu olayları abartılı bularak ihmal etmemeleri için, bu açıklamaları burada notlar halinde aktarıyorum.

Andonian, Marat Kampında yaşananlara dair şu notu düşer: Bir çadırın altında aç bir yetişkin ve küçük bir kız, küçük kız ölüme yakın bir durumda uzanmış pişmekte olan etin kokusu kıza kadar gelmektedir. Bu kıtlık günlerinde, bu büyük bir ayrıcalıktı. Yetişkin ve küçük kız birbirlerine bakmaktadırlar. Bir süreden beri artık eşek eti satılmıyordu; artık hiç öldürülecek eşek kalmamıştı. Muhtemelen yine küçük bir çocuk ölmüştü ve şüphesiz onun etini pişiriyorlardı. Küçük kız annesine: "Anne, artık dayanamıyorum, onlardan bir parça istemeye git" der. Çadırı terk eder ve bir müddet sonra çok kırgın ve kızgın bir şekilde kızının yanına döner. Küçük kız ona ondan vermediklerini anlar, fakat ümidinden ve arzusundan çok çabuk vazgeçmek istememektedir ve sorar: "Ondan vermediler, mama". "Hayır kızım... kör olsunlar". Küçük kız o zaman yazgısına boyun eğerek annesine öğütte bulunarak, talep eder: "Mama, ben de ölürsem, sen de onlara benim etimden verme..." Sözün bittiği yerdir.

Bir Ermeni genç kız ölmeden birkaç saniye önceki sözlerine ne eklenebilir: Benim Tanrım, biliyorum ki sen onlardan bizim intikamımızı alacaksın. Fakat onları affet, çünkü onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar. Tanrım ruhumu al veya birisi hayatıma son vermek istesin, çünkü artık bunlara dayanamıyorum. Ermeni kurbanların düşürüldükleri durum karşısında ölüm bir kurtuluştur!

---

[1] Raymond H. Kevorkian, Der-e Zor Soykırımın İkinci Safhası Çev. Naringül Tateosyan, Belge Yayınları 2011

Kaynak: <https://www.saitcetinoglu.com/der-zor-insanligin-bittigi-nokta/>